

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

لے کے ناں میں سوہنے رب دا کراں کلام بیان
مہر محبت کرنے والا اچا اَسدا ناں

مٹھے بول

مُحَمَّد نواز صابر

گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور

چینی خانے وِج قرآن
اسراں تیری وِج یاد
جسراں دِل وِج ایمان

مٹھے بول

(ہند کومائے)

محمد نواز صابر

جملہ حقوق بحق گندھارا ہندکو اکیڈمی محفوظ ہیں

مٹھے بول	نام کتاب
محمد نواز صابر	شاعر
محمد فیاض حسین	کمپوزنگ
ثاقب حسین	سرورق
2018ء	سال اشاعت
محمد ضیاء الدین، جنرل سیکریٹری، گندھارا ہندکو بورڈ	اہتمام اشاعت
F.112/2018	جی ایچ اے اشاعت حوالہ
300	قیمت
جی ایچ اے لیزر پرنٹنگ پشاور	پرنٹنگ
گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور	مطبع
978-969-687-104-0	ISBN No.
گندھارا ہندکو اکیڈمی، 2 چنار روڈ، آبدہرہ، یونیورسٹی ٹاؤن پشاور	ملوئیں داپتہ

گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور

2- چنار روڈ، آبدہرہ، یونیورسٹی ٹاؤن، پشاور

091-9216223-4

www.gandharahindko.com

انتساب

آپڑی ماں دے نام

جس دی زبان پشتوائی برے میرے نال

ہندکو

اسراں بول دی انی جیکرو اُس دی زبان

ہندکو

ہووے

فہرست

صفحہ	عنوانات	نمبر شمار
7	ہندکو دانواں لکھاری (محمد ضیاء الدین)	۱
8	مٹھے بول دا جادو (ش۔ شوکت)	۲
27	ہندکو ماہیے (حسام حُر)	۳
28	کچھ آپڑے بارے اج (محمد نواز صابر)	۴
30	حمدیہ	۵
31	نعتیہ	۶
33-137	عشقیتہ	۷

ہندکو داناواں لکھاری

گندھارا ہندکو بورڈ دے تحت منعقد ہونے والی ہندکو ادبی تنقیدی نشست گندھارا ہندکو ادبی اکٹھ دے تحت پروگرام گزشتہ کئی وریاں سی ہوندے پین تے انہاں پروگراماں دے وچ جتھے اساتذہ آپڑا کلام تنقید و سے پیش کردے ائے اٹھے ای نوے لکھاری بی طبع آزمائی کر کے آپڑی تحریراں تنقید و سے پیش کردے ائے۔ انہاں نوے لکھاریاں ایچ نواز صابر ہونڑاں اس لحاظ نال قابلِ تعریف اُن کہ انہاں نے مختصر وخت ایچ آپڑا کلام اکٹھا کر کے کتابی صورت ایچ مرتب کر لیا تے ہک دن منوں کیہڑیں لگے کہ میرا ہندکو کلام مرتب ہو گیا تے تئسی اس نون چھاپ دیسو۔ منے حیران ہو کے خوشی نال کہیا کہ صابر صیب کیوں نا، اسی ضرور تو اڈا کلام چھاپ سیاں۔ اٹھے ای میں ایہہ سوچنے لگا کہ احمد ندیم اعوان تے سکندر حیات جیہڑے نوے لکھاری نئی بلکہ پرائز لکھاریاں دی فہرست ایچ شامل ہو چکے ائے تے انہاں نے ہونڑاں آپڑا کلام اکٹھانی کیتا ایاتے نہ ای انہاں نون کتابی صورت دتی ائی تے میں سچڑیں لگا کہ نواز صابر دوڑا ایچ اگے نکل گئے ائے تے ای موقع تے انہاں دی کتاب ”مٹھے بول“ دی اشاعت تے نواز صابر نون مبارخباد دیناواں تے نال ای ہندکو دے پرائزے شاعران یعنی احمد ندیم اعوان تے سکندر حیات نون ایہہ ضرور کہہ ساں کہ ہونڑا تئسی بی آپڑے کلام نون کتابی صورت دے ای دو۔

محمد ضیاء الدین

(جنرل سیکریٹری، گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان)

”مٹھے بول“ دا جادو

مٹھے بول وچ جادو اے ایہ جملہ میرے سامنڑے پئی ہوئی کتاب ”مٹھے بول“ دی اسی طرح دی تصویر پئی پیش کردی اے۔ کتاب دے سرورخے ای تے تجریدی آرٹ دا مرقع، دم دکڑے نال موجود، جوانیاں مانڑدی ٹیارتے ہک دم دکڑا جانندے گبرو جوان دی تصویر، اس گل دی غمازی پئی کردی اے کہ ”مٹھے بول“ دا تعلق دل چونکل کے دل وچ کھب جانڑے والی اس صنف شاعری نال اے جس نو بڑی ہسانی نال صنف موسیقی دے خانے وچ بھی رکھا جا سگدے۔ ماہیا، لوک صنف شاعری ہووے یا لوک صنف موسیقی اسدیاں جڑاں کسی قوم، کمیونٹی یا معاشرے دیاں تہواں وچ ہوندیاں۔ عوامی صنف ہونڑے دے ناتے اس دے شاعر، موسیقار یا تخلیق کار دا پتا لگانا ناممکن اے۔ ایہ کسی جنگل دے خودرو پودے دی طرح آپو آپ پیدا ہوندے، تے آپو آپ پروان چڑھ کے ہک نسل سی دوئی تے دوئی سی تری نسل ول منتقل ہوندا رہندے۔ ہر دور وچ وخت تے ویلے دی چھانڑنی یا کسوٹی اس نوں چھانڑدی رہندی اے تے اس طرح لوک صنف شاعری یا صنف موسیقی دے اووی شہ پارے جیندے جاگدے ہک نسل سی دوسری نسل تک منتقل ہو سگدین جہڑے اپڑے اندر قبولیت عام حاصل کرنے دی سکت رکھدین۔ قیاس کیتا جانندے کہ ماہیا دا لفظ ماہی سی مشتق اے تے ماہی دا اشتقاق ماہ سی ہوندا نظر آندے۔ ماہ چن نوں کہندین تے ایوی لفظ جدو ماہی دے سانچے وچ ٹہل جانندے تا اس سی مراد چن جے چہرے والا، چن ماہی، محبوب، دلدار، پیارا، سبھڑ، بیلے، جہے بہت ای پیارے نام لیتے جاندین۔ جس طرح اسی دلدار نوں حرف ندادی مدد نال دلدار، یار نوں یارا، سبھڑ، سبھڑا کہہ کے پکارنے آں اسی طرح ماہی نوں ماہیا کہہ کے پکارنے دی من پسند روایت پوری کر کے اس لفظ دے حسن نوں دو آتشہ کردینے آں۔ ماہیا دی وجہ تسمیہ بیان کردے ہوئے ساڈے اس اشتقاقی قیاس دے برعکس اردو ماہیا نگاری تحقیق و تنقید دے مصنف حیدر قریشی لکھدے ون (

ترجمہ) ”ماہیا دالفظ ماہی سی نکلاوے۔ برے ایہ اردو والا ماہی نینگا۔ ویسے ماہیا وچ محبت اپڑے محبوب دی جدائی وچ ماہی بے آب دی طرح تڑفدا دکھائی دیندے“۔ حیدر قریشی دی بتلائی ہوئی اس وجہ تسمیہ دے تناظر وچ اگر اسی اپڑے قول دا جائزہ لئی ایں تا سانسوں ماہیا وچ پائی جانڑے والی ماہی بے آب دی کیفیت نوں بھی سمونڑا ہوسی۔ جناب حیدر قریشی نے اگے چل کے بتلایا وے کہ ماہی مجاں چرانڑے والے نوں بھی کہیا جاندے تے ماضی وچ ماہیا چرواہیاں دے من پسند گوئزاں دی صورت وچ قبولیت عام دی سند حاصل کردار ہیاوے۔ اصطلاحی طور تے ماہیا صنف موسیقی بھی اے تے صنف شاعری بھی۔ لیکن صنف شاعری سے زیادہ ایہ اپڑی پچھانڑ نہایت ای مرغوب تے مقبول لوک گیت ”ماہیا“ دے طور تے کروانداوے۔ سید فارغ بخاری دی کتاب سرحد دے لوک گیت وچ ہندکو ماہیا دا ذکر ملداوے۔ لیکن جدواوسال 1964ء دے دوران شائع ہو کے منصف شہود تے آئڑے والے ہندکو شاعری دے انتخاب ”نویاں راواں“ وچ ہندکو گیتاں دے حوالے نال گل کردے ون تا اوہ ہندکو لوک گیتاں دیاں چھ قسماں گنڑواندے ہوئے کہندے ون ”ہندکو لوک گیتاں دیاں چھ قسماں ون (۱) سٹھنی (۲) ترنگی (۳) مستا (۴) ابیتی (۵) ٹپہ (۶) لوری۔ اناں وچو پہلے ترے سٹھنی، ترنگی، تے مستا شادہ ویاہ دے مخصوص گیت ان۔ ابیتی، آپ بیتی دا مخفف اے اس وچ نوجوان دلادی سرورتی ہوندی اے“ اگے چل کے فارغ اونڑی ٹپہ نامی صنف موسیقی دا تذکرہ کردے ہوئے لکھدین ”ٹپہ“ گانڑے دے بول نوں کہندین۔ ایہ صنف پشتوسی ہندکو تے ہندکوسی پنجابی نوں ورثے وچ ملی اے۔ ایہ بڑی مشہور تے مقبول صنف اے۔ اسچ ہر قسم دے جذبات بڑی سادگی تے شوخی بناں بیان کیستے جاندین

گلشن	وچ	پانی	اے
آنے	تا	چن	جی
میری	پگلی	جوانی	اے
گلشن	وچ	ڈالی	اے

تیرے عشق دی چاہ منے
بڑے دکھاں نال پالی اے

1964ء دے ہندکو شاعری دے انتخاب ’نویاں راواں‘ وچ ٹپے دے حوالے نال فارغ بخاری دی طرفو دتیاں گیاں مثالاں نوں دیکھ کے گمان گزر دے کہ فارغ صیب ’نویاں راواں‘ شاعری تے موسیقی دی جس لوک صنف نوں ’ہندکو ٹپے‘ دے نام نال یاد کردے پئے ون او ای ہندکو ماہیا وے۔ جد کہ پروفیسر داورخان داؤد دی پشتو ٹپے دے موضوع تے لکھی گئی کتاب تے اس قسم دے ہور مضمون اس گل دے شاہدان کہ فارغ بخاری دا بتلایا ہویا ہندکو ٹپے پشتو زبان دے ٹپے سی یکسر وکھرا وے۔ کیونکہ ماہیا او صنف سخن اے جس دی ہک خاص دھن یا لے وے تے نویاں راواں وچ فارغ بخاری دے درج کیتے ہوئے دو ٹپے بھی اس ای لے یاد دھن وچ گائے یا گنگنائے جاسکدین۔ ’ہزارہ میں ہندکو زبان و ادب کی تاریخ‘ دے مصنف پروفیسر بشیر احمد سوز ’’ماہیا‘‘ دے عنوان نال اپڑے مضمون وچ ٹپے دے موضوع تے گل کرنے ویلے لکھدے ون (ترجمہ) ’’بعض لوکاں دا خیال اے کہ ماہیا ٹپے (ٹپے) دی نویں شکل اے تے ایہ بھی معلوم ہویا وے کہ ٹپے محمود غزنوی دے دور وچ بڑا مقبول آیا۔ صاحب اردو ماہیا تحقیق و تنقید نے ماہیے وسطے بگڑتے ٹپا دے نام بھی استعمال کیتے ون مگر بقول انان دے ماہیا دا ماہیا نام ای زیادہ مقبول اے۔ آکھے چین نوں جس نام نال پکارا جاوے اوہ چین ای ہوندے۔ اس وسطے ہندکو ماہیا نوں، ٹپے، بگڑ ویا اس قسم دے جس نام نال پکارا ویا اس نوں اس دے مقبول تے مرغوب ترین نام ماہیا نال ای یاد کرنا مناسب نظر آندے

چٹا ککڑ بنیرے تے
کاسنی دوپٹے والینے
منڈا عاشق تیرے تے

ایہ ماہیا سانسے اپڑے نکے ہوندیاں شادی ویا دے موقعیاں تے ٹھوکی دے گونڈ گانڈے والیاں سکھیاں تے سجالیاں سی سنڑا اہیا تے اج بھی جدو ایہ یا اس قبیل دے ہور ماہیے سانسوں سنڑے نوں ملدین تا انہاں دی تازگی نہ صرف روز اول دی طرح برقرار نظر آندی اے

بلکہ وخت تے ویلے دے گزرنے دے نال نال اس وچ ہور وادھا پیندا نظر پیا آندے۔ ہندکو ماہیا دی ساخت، اس دی ہیئت یا بھڑوت دے متعلق کچھ لوکاں دا کہنڑ اوے کہ ایہ ڈیڈھ مصرعے دی نظم ہوندی اے جس دا پہلا مصرعہ نکاتے دو مصرعہ پہلے دا دگنا، دو چنڈ، یا طولانی ہوندے تے دو واں مصرعے ہم قافیہ ہوندین مثلاً

نیلیم وچ بیم ترے
مرضاں تو لایان دارو کہڑا حکیم کرے

ماہیا نوں ڈیڈھ مصرعہ دی نظم کہنڑے والیاں نال اختلاف کردے ہوئے بعضے نقاداں نے ہندکو تے اس قبیل دیاں ہور زبانان وچ کہتے گئے ماہیا نوں نو ترے مصرعیاں تے مشتمل ہک اججی نظم دا نام دتا وے جس دا پہلا تے تیسرا مصرعہ ہم قافیہ ہوندے ون۔ گویا ڈیڈھ مصرعے دی نظم نوں ترے مصرعیاں دی صورت وچ لکھنڑے یا پڑھنے وسطے ماہیا دے دوسرے مصرعے نوں جدا کر کے اس نوں ترے سطران وچ اس طرح لکھاتے پڑھا جائڑے لگا

کوئی ندی کشمیر دی اے
طعنے نہ دیو لوکو
ساری گل تقدیر دی اے

ماہیا پڑی ہیئت دے لحاظ نال سہ مصرعی نظم ہووے یا اس نوں ڈیڈھ مصرعی نظم تسلیم کرتا جاوے دونوں صورتاں وچ ایہ ہائیکو، ثلاثی، ترنگی تے ہور سہ مصرعی نظماں سی وکھرا، ممتاز تے انڑو کھایا منفرداے کیونکہ اس دے سیدھے سادے بول سنڑنے تے پڑھنے والیاں دے دل موہ لیندے ون تے بہت جلدی زبان زد عام ہو جائڑے دی سند حاصل کر لیندے ون۔ ہندکو ماہیا دے اوزان دا مطالعہ کرنے ویلے سانوں اس دیاں ترے قسماں گنڑ وائڑیاں پیندیاں۔ پہلی قسم ماہیے دی لے یا اس دی دھن تے مشتمل اے۔ دوسری بحر ہندی، سیلاب یا ماترے تے مبنی اے۔ جد کہ تیسری قسم عربی بحر دے مروجہ اصول و قواعد یعنی افاعیل و تقاعیل تے مبنی اے۔ ذیل وچ اسی ہندکو ماہیا دے انہاں تریواں معیاراں یا قسماں تے جدا جدا بحث کرسی ایں۔ ماہیا دے حوالے نال لے یا دھن، ساڈی لوک شاعری وچ بحر یا وزن دا اوہ معیار اے جسدا شعور ہر شعر کہنڑے

والے فرد دے ذہن وچ پہلے سی موجود ہوندا وے جس نوں اوہ گنگنا کے کوئی نویں شے تخلیق کردا وے۔ عام طور تے میلے ٹھیلے یا گانڑے و جانڑے دیاں مٹھلاں وچ ہندکو ماہیا ہک مقبول عام لے یا دھن وچ گایا جاندا تے ایوی دھن اس دی بحر یا وزن دا معیار سمجھی جاندا اے۔ اگر ہندکو دا کوئی کلام اس معیار تے پورا اترے تا اس نوں ماہیا کہیا جاندا۔ دوسری صورت وچ اس نوں غیر معیاری یا بے بحر سمجھ کے رد کردتا جاندا۔ شواہد بتلاندے ون کہ ہندکو زبان دے لوک ادب وچ اوئی ماہی زندہ جاوید ہو سکے ون جہڑے ماہی رواں لے یا دھن تے پورے اترے تے دھن یا لے تے پورا نہ اترنے والے ماہی وخت سمندر وچ ڈبکیاں کھانڑے دے بعد ناپید تے نابود ہو کے رہ گئے۔ دیکھا گیا وے کہ ہندکو ماہیا عام طور تے علم الجورسی نابلد لوک کہندے رے ون۔ ماہیا کہنڑے والیاں دی اکثریت ان پڑھ، کم تعلیم یافتہ یا نغمہ سرا طبقے نال تعلق رکھدی ائی۔ اس وسطے اوہ ماہیے دا میٹر یا اسدا وزن قائم رکھنڑے وسطے ماہیے دی دھن تے لے دا ای سہارا لیندے رے۔ اس تناظر وچ اسی ایہ گل کہہ سکے آں کہ ایہ ماہیے دی دھن ای دا جادو وے جہڑا اس دے وزن دی لاج رکھدا رہیا وے تے اس دی بقا دا ضامن ثابت ہو یا وے۔ گمان اے کہ سیلاب دی اصطلاح انگریزی دے لفظ Syllable سی نکلی اے۔ اسی سیلاب یا Syllable دے متعلق انگریزی کمپوزیشن پڑھنے وقت جانڑ پائے کہ انگریزی دا لفظ good ہک ای ساہ وچ ادا ہو جاندا اس وسطے اس دے Syllable دی تعداد ہک ہونئی۔ جد کے اسدے برعکس بیوٹیفل beautiful دا لفظ بیو۔ٹی۔فل، ترے حصیاں وچ ادا ہو سکدے۔ اس وسطے اسی اس نوں ترے syllable دا حامل لفظ کہہ سکے آں۔ ایوی معیار ہندکو شاعری دے دیسی اوزان، سیلاب دا مقرر کیتا گیا وے۔ مثلاً ’میں‘ دا لفظ ہک ساہ وچ پڑھایا بولا جاسکدے۔ اس وسطے اس نوں ہک سیلاب دا حامل لفظ کہیا گیا۔ اسی طرح ’’اچھا‘‘ دے لفظ نوں دو چھٹکیاں ’’اچھا۔چھا‘‘ وچ پڑھایا بولا جاسکدے۔ اس وسطے اس لفظ دے دو سیلاب ہونے۔ ’واں‘ دا لفظ ’’میں‘‘ دی طرح ہک ای ساہ وچ ادا ہو جاندا، اس وسطے ایہ لفظ بھی ہک ای سیلاب دا حامل ہو یا۔ اگر اس تناظر وچ ’’میں اچھا واں‘‘ جے جملے دے سیلاب دی گینڑتی کیتی جاوے تا ’میں‘ ہک ’اچھا‘ دو تے ’واں‘ ہک۔ یعنی کل چار سیلاب ہونے۔ اسدا مطلب ایہ ہو یا کہ ’’میں اچھا واں‘‘ جملہ چار

اسمانی	تارے	نیں
بازی	دل	والی چنا
اسی جت	کے دی	ہارے نہیں
ساڈا	نازک	دل ماہیا
کلیان	نو	ملے بھنورے
سانوں	تو	گیوں مل ماہیا

ہندکو زبان وچ ماہیا نامی گیت مشاعرے وچ پڑھے جانڑے دی غرض نال بہت کہٹ لکھے گئے ون یا سرے سے لکھے ای نہیں گئے۔ اس وسطے ہندکو زبان دے شاعران دے کلام وچ اس صنف دا ناپید ہونڑا ہک قدرتی جیہ عمل اے۔ تاہم پشور تے کوہاٹ دے مقابلے وچ ہزارے وچ ماہیا کہڑے والے شاعران دی بہتات نظر آندی اے۔ جنہاں وچ نیاز سواتی، فضل اکبر کمال، آصف ثاقب، پرواز تر بیلوی، سلطان سکون، قتیل شفائی، حیدر زمان حیدر، محمد رحمان، مشتاق احمد، محمد فرید، نذیر کیلوی، احمد حسین مجاہد، ساجد حسین ساغر، اکرم درویش، حفیظ عاجز، ناصر، مختیار، شکیل اعوان، نقاش اختر، اجمل نذیر، مسکین علی، ایم ساجد سواتی، اورنگ زیب تبسم، سید الرحمان شیرازی، افتخار حسین ناشاد، احمد دین راشد، داؤد مغل، ذولفقار علی، مختار تولی بزرگالوی، وحید اختر، ابرار خان جدون، اشرف جدون، خورشید احمد وفا، ایم سفیر جاہوی، وحید اختر وحید، عبدالقیوم آرزو، ذولفقار علی تے اواجے بہت سارے ہور نام قابل ذکر ان

کھری	وچ	تاندے	نی
تساں	کولوں	گیدڑ	چنگے
جہڑے	ککڑیاں	کھاندے	نی

دا	کشمیراں	چھلا	ہتھ
دا	چھوڑ	نال	وسا
دا	تقدیراں	پتہ	نہیں
دیاں	انگور	گچھیاں	لوئی
منگیاں	نہیں	کولو	اللہ
دیاں	دور	جدائیاں	ایہ
نی	درزاں	دیاں	چاندی
کے	بنڑ	دکھ	نکے
نی	مرضاں	لگیاں	سانوں

بنیادی طور تے ہندکو ماہیے دا مزاج خالصتاً رومانوی اے برے اس وچ حمد باری تعالیٰ، نعتیہ، بزرگان دین نوں خراج، معاشرتی مسئلے، پند و نصائح، عشق و محبت، ہجر و فراق، طنز و مزاح، انتظار دی کیفیت، تے ہور بہت سارے موضوعات بھی شامل ہوندے رئے ون۔ ماہیے وچ عام طور تے کسی موضوع تے گل اس دے دوسرے یا تیسرے مصرعے وچ کیتی جاندی اے۔ پہلے مصرعے وچ اس قافیہ دا اعلان کردتا جاندے جس دا تعلق اس دے تیسرے مصرعے وچ اس موضوع تے ماہیے دے اختتام دا اعلان کیتا جاندے۔ بہت سارے ماہیا کہنڑے والے ماہیے دی ساخت تے اس دی بحر یا لے دا خیال نی رکھدے جس دی وجہ نال انہاں دے ماہیے جمڑے نال اے اچھی موت آپ مر جاندین تے صرف او ای ماہیے جیندے جاگدے رہندین جنہاں وچ زندہ رہنڑے دی سکت ہوندی اے۔ ہندکو ماہیا اس مقام تے بڑی رغبت نال گایا تے سنڑا جاند اوے جتھے ہندکو زبان بولنڑے والے اباد ہوندین۔ اس حوالے نال اسی ہندکو زبان دے وکھرے وکھرے تے رنگ و رنگ لہجیاں دے چانڑے وچ ماہیا دا لہجہ سنڑے کے فیصلہ کر سکنے آں